

רוח וחברה, מקומי ועולמי

במחקריו המאלפים, נע פרופ' אורן סופר, באופן נדיר, בין דיסציפלינות תקשורתיות, והצליח להציב את התפתחותם של מוסדות מדיה יהודיים-ישראלים, על הציר שבין המקומי והעולמי, בין חלקם בהבניית הלאומיות הישראלית ובין תרומתם לשילובה של התרבות הישראלית במציאות הגלובלית. פרידה מחוקר ומחבר.

עמית שכטר

פרופ' עמית שכטר הוא נשיא מכללת אורנים

ח

קר התקשורת הוא אחד, ואולי היחיד, מבין תחומי המחקר שהוכרו כתחום דעת (דיסציפלינה) על ידי הבירוקרטיה האקדמית, למרות שהוא נע על התפר שבין מדעי הרוח ומדעי החברה. יחד עם זאת, מרבית החוקרות והחוקרים בתחום, ובעקבות זאת מרבית המחלקות והחוגים לתקשורת, מתאפיינים כמשתייכים לאחד מעולמות חקר אלה, בארץ בעיקר לשני. חלוקה מובהקת נוספת המאפיינת את סיווג חוקרי התחום היא בין אלה העוסקים בסוגיות ובתופעות מקומיות, ובין אלה שעניינם מחקר חובק עולם, הן מבחינת המיקום הגיאוגרפי של נושאי המחקר והן מבחינת נושאי. אורן סופר ז"ל היה אחד מאותם חוקרים נדירים שתרומתם לחקר התקשורת נעה בין רוח לחברה, ובין המקומי לעולמי, והותירה בכל אלו חותם אינטלקטואלי חשוב.

עולמו המחקרי של סופר נוסד במחקר ההיסטורי והטקסטואלי. ספרו הראשון, שמתבסס על עבודת הדוקטורט שלו, עוסק בעיתון **הצפירה**, העיתון העברי הראשון שהחל לצאת לאור בפולין במאה ה-19 ופרסם אלפי גיליונות עד לסגירתו בשנות ה-30 של המאה ה-20. מחקרו של אורן עסק בהיסטוריה של **הצפירה**, אך בעיקר האיר את תוכנו. בביקורת על הספר שיצא לאור בהוצאת מוסד ביאליק נאמר כי "הוא ספר מפולפל, חריף וחד... [ש]גישתו... רעננה ומקורית" ו"בולטת בספר היכולת להבחין בין עיקר לבין טפל".

ספרו האחרון של סופר עוסק במוסד תקשורת ישראלי ייחודי: גלי צה"ל – תחנת רדיו צבאית הפועלת במרחב האזרחי ונהנית ממעמד של מקור מידע אמין. סופר חפר בארכיונים וקיים ראיונות רבים כדי לתאר את התופעה המיוחדת הזו. הוא הוציא תחת ידיו מסמך מרתק שמתאר כיצד אותו חופש כביכול, הנדמה למאזינים, הוא בעצם מצומצם מאוד, "נוכח ההיגיון המשותף שמנחה את התקשורת כולה", היגיון שבאמצעותו היא מגבילה את עצמה. גלי צה"ל, לדבריו, היא חלק מאותה תקשורת מוגבלת הנדמית כחופשית. גם כאן נע סופר בין ההיסטורי והלשוני, מיקם את מוסד התקשורת שאותו חקר בהקשרו העיתי, ובה בעת התייחס לתוכן שידוריו המגדיר את זהותו ואת תרומתו לשיח הציבורי.

בין לבין פרסם אורן את **תקשורת המונים בישראל**, שיצא הן כספר לימוד בהוצאת האוניברסיטה הפתוחה והן בגרסה אנגלית בשם: *Mass Communication In Israel: Nationalism, Globalization, and Segmentation*, בתרגומה של יהודית ילון. ספר זה עוקב אחר אבני הדרך

העיקריות בהיסטוריה הסוציו-פוליטית של אמצעי התקשורת העבריים בישראל, אבל איננו מתמקד במחקר ההיסטורי בלבד, אלא מציב את התפתחותם של אמצעי מדיה אלו על הציר שבין המקומי והעולמי, בין חלקם בהבניית הלאומיות הישראלית ובין תרומתם לשילובה של התרבות הישראלית במציאות הגלובלית. גם כאן נע סופר שוב בין עולמות הרוח והחברה והמקומי והעולמי, והוציא תחת ידיו, כדברי הביקורת, "ספר איכותי, הכתוב ברהיטות ומעניק לקוראים רוחב יריעה וזוויות התבוננות מעניינות", ואשר "אין ספק שיתרום לתלמידי תקשורת במסגרות השונות".

אלא שעולמו המחקרי של סופר לא הצטמצם לחקר התקשורת העברית או הישראלית. לצד הספרים החשובים שפרסם, התעדכן אורן באופן שוטף בשינויים בעולם התקשורת. כמי שהיה חוקר תקשורת מלימודי הדוקטורט ועד מותו בטרם עת, במשך יותר מעשרים שנה, ניתן לזהות בכתיבתו את השינויים שעבר עולם התקשורת לאורך תקופה זו, ככל הנראה הדרמטית בתולדותיו, לפחות מאז הופעת התקשורת האלקטרונית במחצית הראשונה של המאה ה-20. מחקריו התיאורטיים אודות מקומם של אמצעי התקשורת החדשים היו נטולי התייחסות להקשר הישראלי, ונועדו לתרום תרומה לעולם הידע בתקשורת מתוך הסתכלות כוללת.

במסגרת מהלך מחקרי זה פרסם אורן במהלך הקריירה שלו ארבעה מאמרים בכתב העת היוקרתי *Communication Theory*. בארבעת המאמרים האלה ניכרת חשיבה מקורית ופורצת דרך בתחומים שונים הנוגעים למעבר מעולם אמצעי התקשורת המסורתיים לאלה העכשוויים. הם מעידים על רוחב היריעה של תרומתו האינטלקטואלית ועל חדשנותה. בראשון, תיאר סופר כמטוטלת את השינויים בתפיסת היחס בין טקסט וידע בימי הביניים, בתקופה המודרנית ובתקופה הפוסט-מודרנית. לדבריו, המשותף לתקופה הראשונה והאחרונה הוא גישה תוך-טקסטואלית לניתוח. בימי הביניים הסתתרה בטקסט אמת אלוהית, ובעידן הפוסט-מודרני מסתתרים בו עיוותים חברתיים ותבניות שליטה. לעומת זאת, בעידן המודרני הנטייה הייתה לראות בטקסטים משקפי מציאות אובייקטיבית.

במאמר השני, מיצב סופר את התקשורת מתווכת המחשבים ואת המסרונים (שהוא כינה "אורליות דיגיטלית") בהקשרם ההיסטורי, והמשיג את ההיבטים הדיבוריים (oral) של ה"אורליות הדיגיטלית" כנגד שתי מסורות קודמות של אורליות – ה"אורליות השוניות" של התקשורת האלקטרונית, זו שמכוונת ומודעת לעצמה

אך תלויה בקיומם של טקסטים, ואורליות הטקסטים של ימי הביניים. לטענתו של סופר, ה"אורליות הדיגיטלית" מבשרת את קיומה של תקופה חדשה בתקשורת האנושית שכולה כתובה למרות שייעודה הוא שיח בין אישי.

במאמר השלישי, הפגין סופר את שליטתו בהתפתחויות התיאורטיות בחקר התקשורת, כאשר ניסה לאתגר את התפיסה שלפיה השיח באינטרנט שוחק את התפקודים הלאומיים שמילאו אמצעי התקשורת. תוך ביקורת על תיאוריות הנוגעות לקשר בין תקשורת והתפתחות הלאומיות טען אורן כי אמנם ייתכן שהמרכיבים הלאומיים של צריכה בו זמנית של מוצרי תקשורת זהים נמצאים בירידה, אבל לא ניתן לראות מגמות אלה במנותק מהתפקיד שממלא האינטרנט דווקא בחיזוק השפות הלאומיות לאור אופיו הרב-לשוני.

המאמר הרביעי בסדרה המרשימה הזו צולל אף הוא לתיאוריות מוקדמות בחקר התקשורת, כאשר הפעם הוא נוגע ב"קודש הקודשים" של תיאוריות השפעת התקשורת - הזרימה הדורשלבית מבית מדרשם של אליהוא כ"ץ ופול לזרספלד. אורן בחן את הרלוונטיות של אותה תיאוריה קלאסית לעידן האלגוריתמים המותאמים אישית של ימינו. הוא הבחין כי גם "מובילי הדעה" בתיאוריית הזרימה הדורשלבית וגם האלגוריתמים המותאמים אישית הם בגדר "סוכנים שומרי שער". אלא שבעוד בתיאוריה המקורית היה ניתן לזהות את שומרי השער כחברים בקבוצות מובחנות הכוללות חברים, בני משפחה ועמיתים למקום העבודה, האלגוריתם מושפע ממגוון רחב בהרבה של מקורות הנוצרים כתוצאה מעיבוד של התנהגויות חיפוש המידע של המשתמש.

חברי סגל בכיר וסגל מנהלי בביקור בעיריית תל אביב-יפו במסגרת תוכנית "מובילים באקדמיה" של המל"ג

צילום: פרופ' יוסף משהרצור

ציבורי ומדיניות אמצעי התקשורת. כתבי העת הבין-לאומיים, לעומת זאת, שיקפו את הגישה הקלאסית של מדעי החברה לחקר התקשורת שבה העיסוק בהשפעות התקשורת בולט. גם שיטת המחקר וגם ממצאיו מעידים על הדומיננטיות של מדעי החברה בחקר התקשורת, וסופר ושותפתו סיכמו את המאמר בצורך במיפוי שיטתי של פרסומים בתחום התקשורת על מנת לקבל תמונה מקיפה יותר של הדיסציפלינה. מסקנה זו, בעלת הממדים הבין-לאומיים, יכולה להראות, במידה מסוימת, כחלק מצוואתו המחקרית.

האובדן על לכתו בטרם עת של אורן סופר יורגש לא רק בעולם המחקרי והתיאורטי שאת קצה קצהו סקרתו כאן, אלא גם בעולם הוראת התקשורת שאותו הוביל בפיתוח הקורסים והטקסטים בהוצאת האוניברסיטה הפתוחה, בפיתוח אופני ההוראה העכשוויים והחדשניים ביותר, ובמרחב העשייה האקדמי-אינטלקטואלי שבו הוא היה קול ביקורתי, ישר, ישיר ובעל יושרה. אורן היה לי חבר, והוא יחסר לי מאוד. ■

צילום: שלומי מורחי

פרופ' אורן סופר בטקסי הבוגרים תש"פ

- 1 אבריאל בר לבב (2012). "אין לפלפל! עיתון הצפירה והמודרניזציה של השיח החברתי והפוליטי" *ציון ע"ז* (ג), 420-425.
- 2 אורן סופר (2016). *גלי צה"ל*. ירושלים: כרמל (עמ' 182).
- 3 Oren Soffer (2015). *Mass Communication in Israel: Nationalism, Globalization, and Segmentation*. New York: Berghahn Books.
- 4 נעמה שפי (2012). "תקשורת המונים בישראל" *מסגרות מדיה* 8, 115-120.
- 5 רפי מן (2012). "תקשורת המונים בישראל" *מסגרות מדיה* 8, 121-125.
- 6 Oren Soffer (2005). The Textual Pendulum. *Communication Theory* 15(3), 266-291.
- 7 Oren Soffer (2010). "Silent Orality": Toward a Conceptualization of the Digital Oral Features in CMC and SMS Texts. *Communication Theory* 20, 387-404.
- 8 Oren Soffer (2013). The Internet and National Solidarity: A Theoretical Analysis. *Communication Theory* 23, 48-66.
- 9 Oren Soffer (2019). Algorithmic Personalization and the Two-Step Flow of Communication. *Communication Theory* DOI: <https://doi.org/10.1093/ct/qtt008>

אין זה אלא סמלי שהמאמר האחרון שפרסם אורן סופר בחייו הקצרים מדי אך מלאי המעש, היה בעל אופי סיכומי. במאמר זה הוא ערך ניתוח היסטורי-תיאורטי של תוכנם של כתבי העת המובילים בלימודי התקשורת לאורך השנים, מעין מטא-תיאוריה של מצב הדיסציפלינה. במאמר שנכתב במשותף עם דורית גייפמן, השוו השניים בין נושאי המחקר ב-2,585 מאמרים שהתפרסמו בשנים 1994-2007 ו-2008-2016 בכתבי העת שיצאו לאור בחסות האגודה הבין-לאומית לתקשורת (*Journal of Human Communication, Communication Theory and Communications Research*), ובכתבי העת המבוססים ביותר שיצאו לאור באירופה: *The European Journal of Communication Research*. בבואם לבחון את התרבות האפיסטמית של חקר התקשורת, מיצבו סופר וגייפמן את חקר התקשורת על בסיס גיאוגרפי שיש לו שורשים היסטוריים בהתפתחות התחום. הממצאים העלו כי למרות הגלובליזציה של המחקר, יש עדיין משמעות להבחנה הגיאוגרפית. כתבי העת האירופיים עסקו בסוגיות המאפיינות יותר את דילמות ארגון אמצעי התקשורת באירופה: בחירות במדינות היבשת, שידור